

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота

магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО
СПЕКТРУ»**

Виконала:

магістрантка 2 курсу

групи SoO1-M21z

спеціальності 016 Спеціальна освіта

Пархомчук Світлана Олександрівна

Керівник:

Михальська С.А.,

доктор психологічних наук,

доцент кафедри спеціальної та

інклюзивної освіти

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ.....	6
1.1. Науково-теоретичні підходи до формування комунікативних навичок у дітей молодшого шкільного віку.....	6
1.2. Характеристика комунікативної діяльності дітей з розладами аутистичного спектру.....	17
Висновки до розділу 1.....	25
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ.....	27
2.1. Організація та методика констатувального експерименту.....	27
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	36
Висновки до розділу 2.....	41
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З РОЗЛАДОМ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ.....	42
3.1. Психолого-педагогічне забезпечення формування комунікативних навичок у молодших школярів з розладами аутистичного спектру.....	42
3.1.1. Принципи формування комунікативних навичок у молодших школярів з розладами аутистичного спектру.....	43
3.1.2. Методи формування комунікативних навичок у молодших школярів з розладами аутистичного спектру.....	47
3.1.3. Умови формування комунікативних навичок у дітей з розладами аутистичного спектру.....	50
3.2. Програма формування комунікативних навичок у молодших школярів з розладами аутистичного спектру.....	56
Висновки до розділу 3.....	83
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88
ДОДАТКИ.....	94

ВСТУП

Психолого-педагогічна корекційна робота навчання і виховання дітей з розладами спектру аутизму є однією з найбільш актуальних проблем в системі освіти на сьогодні. Розлади аутистичного спектру являють собою всебічне порушення розвитку дитини, яке характеризується значними і масштабними ускладненнями в різних сферах розвитку. Проте найяскравішими ці порушення спостерігаються у трьох сферах, а саме: комунікації (порушення соціальної взаємодії); поведінці (своєрідність, обмеженість і стереотипність інтересів) та діяльності. Окрім того, ці порушення у кожної дитини проявляються по-різному, залежно від виду аутистичних порушень, їх ступеня, рівня соціалізації, наявності супутніх розладів.

Проблема аутизму досліджувалась та вивчалась в науковій, психологічній, медичній та педагогічній літературі протягом багатьох століть. Першими зарубіжними дослідниками цього явища були Г. Аспергер, Л. Бендер, М. Брістоль, Л. Каннер, С. Харіс, Б. Хермлін. В останнє десятиріччя в Україні спостерігається зацікавленість науковців і практиків цією проблематикою (Т. Ілляшенко, С. Конопляста, К. Островська, М. Рождественська, С. Тарасун, М. Химко, Д. Шульженко та ін.).

Аналіз літературних джерел показує, що дитина з розладами аутистичного спектру відчуває дискомфорт при тривалій взаємодії з іншими, не бере участі в діалозі, не відповідає на спроби дорослого втрутитись в її монолог; контакт та комунікативний зв'язок з людьми відбувається лише за її потреби.

Актуальність та відносна невивченість цього феномену й зумовили вибір теми нашого дослідження: **«Формування комунікативних навичок у дітей молодшого шкільного віку з розладами аутистичного спектру».**

Метою дослідження є теоретичне та практичне вивчення особливостей

формування комунікативних навичок у дітей молодшого шкільного віку з розладами аутистичного спектру.

Завданням дослідження є:

1. Здійснити теоретичний аналіз загальної та спеціальної літератури й визначити стан розробленості проблеми дослідження, сутності її основних положень та ключових понять.
2. Визначити критерії, рівні та методики діагностування стану комунікативних навичок молодших школярів з розладами аутистичного спектру.
3. Розробити педагогічне забезпечення формування комунікативних навичок молодших школярів з розладами аутистичного спектру.
4. Розробити корекційно-розвиткову програму розвитку комунікативних навичок у дітей з розладами аутистичного спектру.

Об'єкт дослідження – процес формування комунікативних навичок у дітей з розладами аутистичного спектру.

Предмет дослідження – формування комунікативних навичок у дітей молодшого шкільного віку з розладами аутистичного спектру.

Елементи наукової новизни одержаних результатів полягають в тому, що було визначено критерії та рівні розвитку комунікативних навичок дітей з розладами аутистичного спектру; розроблено корекційно-розвиткову програму, представлено алгоритм застосування комплексу ігор та завдань та методику їх використання для формування комунікативних навичок дітей молодшого шкільного віку розладами аутистичного спектру.

Методи дослідження: *теоретичні:* вивчення, аналіз загальної і спеціальної психолого-педагогічної та методичної літератури; узагальнення, синтез й інтерпретація наукових поглядів на проблему формування комунікативних навичок у дітей з розладами спектру аутизму; моделювання, проектування; *емпіричні:* спостереження; бесіда; констатувальний експеримент; *статистичні:* кількісний і якісний аналіз емпіричних даних та їх узагальнення.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що матеріали проведеного дослідження можуть бути використані, як діагностичний інструмент визначення рівня сформованості комунікативних навичок у дітей молодшого шкільного віку з розладами аутистичного спектру; використанні корекційно-розвиткової програми, розробленого алгоритму застосування комплексу ігор та завдань у роботі з дітьми цієї категорії.

Експериментальна база: Кам'янець-Подільський ліцеї №3 Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. За результатами дослідження опубліковано наукову статтю (Пархомчук С.О. Особливості комунікативного розвитку дітей з розладами спектру аутизму. *Збірник наукових праць здобувачів освітнього ступеня бакалавр і магістр факультету спеціальної освіти, психології та соціальної роботи* / за ред. О.В. Гаврилова. Вип. 15. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В. 2022. С.173-176.).

Структура роботи. Дипломна робота магістра включає вступ, три розділи, загальні висновки, список використаних джерел та додатки. Робота містить 2 таблиці та 1 рисунок.

ВИСНОВКИ

Результати теоретичного та практичного аналізу особливостей формування комунікативних навичок у дітей молодшого шкільного віку з розладами аутистичного спектру дають змогу зробити наступні висновки.

Багатогранність розладів аутистичного спектру, які мають важкі та легкі ознаки та форми, формують певні труднощі у структурі системи психолого-педагогічної допомоги.

Значна частина дітей з розладами аутистичного спектру відчувають труднощі в розвитку комунікативної сфери. У деяких дітей цієї категорії мовленнєві навички можуть бути наближеними навіть до норми, але вони не вміють їх застосовувати у комунікації з іншими людьми. Крім вербальної комунікації, дитина із РАС може використовувати інші способи (часто небажані) для налагодження комунікативної взаємодії із оточуючими: плач, жести, погляд, вказування на бажаний предмет рукою дорослого, ехолалію (повторювання звуків та чужих слів), картинки із зображеннями.

Відповідно до завдань констатувального етапу дослідження і виходячи з структури комунікативних навичок ми визначили критерії, показники та рівні їх сформованості у молодших школярів з розладами аутистичного спектру. Зокрема, можна зазначити, що сформованість комунікативних навичок передбачає високий рівень розвитку складових вербальної поведінки, розуміння мовлення та сформованості навичок діалогічного мовлення.

Результати констатувального етапу дослідження, показали переважання низького й середнього рівнів сформованості комунікативних навичок. Виявлення середнього рівня розвитку комунікативних навичок у дітей з РАС свідчить про особливості використання дитиною навичок прохання, вона не формулює повну і правильну фразу; при виборі одного з двох мотиваційних предметів дитина не може визначитись і як результат може проявляти небажану поведінку; висловлювання прохання про предмет або іграшку пов'язані в основному з тим, що знаходиться в полі зору дитини,

самостійно не застосовуються або застосовуються з підказкою навички привертання уваги і запиту інформації, діти розуміють лише деякі емоції і почуття (переважно радість, смуток, біль), але не можуть застосовувати їх для характеристики власного стану; замість соціально прийнятного вираження страху, гніву дитина вдається до небажаної поведінки, не може висловити стан втоми. Серед навичок соціальної поведінки відсутня навичка прохання пограти разом, інші навички використовуються самостійно або з підказкою. Дитина висловлює почуття прихильності до людини але не реагує на прохання надати допомогу. Діти з РАС, що перебувають на середньому рівні розуміння мовлення (25%) здатні виконувати однокомпонентну інструкцію, потребують допомоги при виконанні двокомпонентних інструкцій, зазвичай реагують на власне ім'я та називають рідних. У дітей не завжди є розуміння зверненого мовлення, вони мають менший словниковий запас. Проте в них є зоровий контакт і розвивається імітація. Такі діти вкрай рідко ініціюють діалог, звертаючись до людини по імені, часто не вміють завершувати та підтримувати діалог, організований співбесідником чи на певну тему в різних соціальних ситуаціях. Діти не дотримуються правил розмови або дотримуються частково при постійному нагадуванні про них.

Виявлення низького рівня розвитку комунікативних навичок у цієї категорії дітей показує, що використовуючи навички прохання, дитина іноді викрикує окремі слова замість формулювання повного речення спокійним тоном; прохання про предмет або іграшку пов'язані з тими, що знаходиться в полі зору дитини; часто вона намагається щось взяти чи зробити самостійно, не вдаючись до прохань. У дитини ускладнене найменування предметів через недостатній рівень словникового запасу; коментування несподіваних подій, відсутнє вміння визначати приналежності власних предметів. Низький рівень розуміння зверненого мовлення передбачає, що дитина не реагує на власне ім'я, не комунікує з дорослим, не до кінця розуміє інструкцію, а відповідно не може її виконати. Часто в таких дітей бувають і поведінкові розлади, які потребують першочергової корекції. Діти не ініціюють діалог, не

звертаються до людини по імені, не завершують діалог та не підтримують його, не знають і не дотримуються правил розмови.

Результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що формування комунікативних навичок є важливим напрямом корекційної роботи з дітьми, що мають розлади аутистичного спектру. Виділено, що основними комунікативними вміннями є: висловлювання прохання, коментування навколишніх подій, ставлення питання з метою отримання інформації, висловлювання емоції та повідомлення про них, а також формування навичок реакції у відповідь.

Визначено, що основним завданням системи психолого-педагогічної корекції є формування комунікативних навичок у дітей з розладами аутистичного спектру. Поставлена мета може бути реалізована в ході навчання, що включає 7 основних напрямків роботи: формування уміння висловлювати прохання (вимогу); формування соціально схвальної реакції; формування умінь називати, коментувати і описувати предмети, людей, дії, події; формування уміння привертати увагу і задавати питання; формування уміння виражати емоції, почуття, повідомляти про них; формування соціальної поведінки; формування діалогічного мовлення.

Особливістю корекції є достатня тривалість і кропітка робота, яка передбачає спрямування на формування усіх сторін розвитку дитини, щоб сприяти максимальному результату у корекційних процесах. У представленій нами програмі формування комунікативних навичок у дітей з розладами аутистичного спектру розкрито цілі, завдання, принципи, умови організації психолого-педагогічної роботи з молодшими школярами з РАС; описані методи та прийоми корекційної роботи.

В процесі корекційної роботи ставиться ряд неспецифічних і специфічних завдань. Актуальними для кожного напрямку є такі неспецифічні завдання: формування комунікативної мотивації; формування вербальних засобів комунікації; формування інтенційної спрямованості мовлення; формування невербальних засобів комунікації; формування вміння

«виступати» в різних комунікативних ролях: «говорити» і «слухати»; закріплення комунікативних навичок у повсякденних ситуаціях. Неспецифічні завдання вирішуються на всіх етапах навчання. Специфічні завдання реалізуються виключно в процесі відповідних напрямків роботи.

В процесі проведення корекційної роботи необхідно дотримуватися ряду умов, що мають важливий вплив на вирішення цієї проблеми. Одна з найбільш важливих є виявлення особистих інтересів і потреб дитини. У ряді досліджень показано, що несформованість комунікативних навичок у дітей з РАС пов'язана з відсутністю або недостатньою сформованістю у них внутрішньої комунікативної мотивації. У зв'язку з цим, виникає необхідність зовнішнього стимулювання комунікативної активності. Це досягається шляхом включення в процес психолого-педагогічної корекції різних предметів, різноманітних видів діяльності, а також тем розмов, цікавих для дитини. Основним чинником корекційно-розвивальної роботи моделювання ситуацій та створення можливостей для спілкування та розвитку комунікативних навичок.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Зокрема, перспективними напрямком нашого дослідження є апробація методики формування комунікативних навичок у дітей з розладами аутистичного спектру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонова, Е.Л. Педагогічне обстеження дітей молодшого шкільного віку з синдромом дитячого аутизму: (характеристика по результатом діагностичного та динамічного обстеження). *Корекційна педагогіка*. 2006. № 1. С. 12-30.
2. Андрєєва Н. С. Шульженко Д. І. Корекційний розвиток аутичної дитини: (книга для батьків та педагогів). Київ: Д. М. Кейдун, 2011. 344 с.
3. Бабич Н.М. Формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.03 «Корекційна педагогіка» Київ, 2016. 209 с.
4. Бабич Н.М. Пошук нових шляхів формування комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць*: Вип.9 / За ред. В.В.Засенка, А.А.Колупаєвої. К.:ТОВ «Поліграф плюс», 2015. С.8–13.
5. Базима Н. В. Теоретичне вивчення проблематики аутизму. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2015. № 1. С. 51-56.
6. Базима Н.В. Формування мовленнєвої активності у дітей з аутистичними порушеннями старшого віку вадами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 13.00.03 «Корекційна педагогіка» Київ, 2014. 21 с.
7. Бех І.Д. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: кн. 2. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. 344 с.
8. Бугайова І. Соціалізація дітей з проблемами у розвитку. *Дефектологія*. 2007. №5. С. 15-18.
9. Бугера Ю.Ю. До проблеми соціальної адаптації дітей з розладами спектру аутизму засобами казкотерапії. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія:

соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2018. С. 35-44.

10. Вашека Т. В, Гічан І. С. Психологія спілкування: навч.-метод. комплекс. Київ : Книжкове вид-во НАУ, 2006. 184 с.

11. Волосовец, Т. В., Хаустов А.В. Формування комунікативних навичок у дітей з дитячим аутизмом. *Логопедія*. 2005. №1. С.70-74.

12. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За редакцією В.І. Бондаря, В. М. Синьова. Київ: «МП Леся», 2011. 528 с.

13. Булахова Л.О., Саган О.М., Зінченко С.М. Дитяча психоневрологія. Київ : Здоров'я, 2001. 496 с.

14. Зайченко Г. Д. Формування комунікативних навичок у дітей з розладами аутичного спектра шляхом використання ігрових прийомів. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2013. Вип. 4 (2). С. 122-131. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4%282%29_17

15. Класифікація психічних і поведінкових розладів: клінічний опис і вказівки по діагностиці. Київ : Сфера, 2005. 308 с.

16. Куценко Т. О. Розвиток комунікації у дітей з аутизмом: методичні рекомендації. Київ, 2012. 28 с.

17. Логвінова І. П. До проблеми формування невербальних засобів комунікативної діяльності дітей із розладами спектра аутизму. *Логопедія*. 2011. № 2. С. 40–44.

18. Логвінова І. П. Особливості налагодження невербальної взаємодії з аутичною дитиною методом піскової психотерапії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. № 13. С. 181–186.

19. Логвінова І. П. Психологічні особливості невербального компонента у процесі налагодження взаємодії із дітьми з порушеннями спектра аутизму. Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конфер. «Новітні медико-психолого-педагогічні технології діагностики, запобігання і

подолання мовленнєвих розладів», 1–2 жовт. 2009. Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2009. С. 96–102.

20. Логвінова І. П. Психологічні особливості організації візуальної взаємодії у дошкільників з розладами спектра аутизму. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія / за ред. В.М. Синьова. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. № 21. С. 294–297.

21. Логвінова І. П. Роль раннього досвіду невербальної взаємодії у формуванні комунікативної діяльності дитини з аутизмом. *Імідж сучасного педагога»: наук.-практ. освітньо-популярний часопис*. 2008. № 6-7 (95-96). С. 86–90.

22. Логвінова І. П. Формування комунікативної потреби у дітей з аутизмом у невербальній взаємодії. *Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка* / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Вип. XII, Серія соціально-педагогічна. Аксіома, 2009. С. 400–404.

23. Логопедія. Підручник / за ред. М.К. Шеремет. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2015. 776 с.

24. Мельник У. Р. Використання комунікативної системи PECS у роботі з дітьми з аутизмом. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / За ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака Вип. XXIII в трьох частинах, частина 3. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. С. 175-183.

25. Михальська С.А. Мовленнєва поведінка як прояв успішності взаємодії дитини з оточенням. *Теорія і практика сучасної психології* : зб. наук. пр. Класичного приватного університету. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2019. №6. Т.2. С. 95–99.

26. Обухівська А.Г. Діти з порушеннями психофізичного розвитку: проблеми й освітні потреби. *Психолог довкілля*. 2009. № 1. С. 42-47.

27. Орбан-Лембрик Л. Є. Соціальна психологія: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2003. 448 с.

28. Орбан-Лембрик Л. Є. Спілкування як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ, 2003. Вип. 8. Ч. 1. С. 3–10.
29. Орбан-Лембрик Л. Є. Структура комунікативного потенціалу особистості. *Психологічні перспективи*. 2002. Вип. 2. С. 100–106.
30. Островська К. О. Аутизм: проблеми психологічної допомоги: навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 110 с.
31. Островська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом : монографія. Львів : «Тріада плюс», 2012. 520 с.
32. Пахомова Н. Г. Спеціальна педагогіка з історією: навчальний посібник для студентів спеціальності 6.010100 «Корекційна освіта». Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. 280 с.
33. Пахомова Н. Г., Кононова М. М. Спеціальна психологія: навчальний посібник для студентів спеціальності 6.010105 «Корекційна освіта». Полтава: ТОВ «АСМІ», 2015. 357 с.
34. Посохова І. Вироблення соціально-комунікативних навичок у школярів з аутизмом. *Дефектологія*. 1999. № 4. С. 31–35.
35. Рибак Ю. В., Муращук О. М. Корекційно-розвивальна робота із формування комунікативної компетенції засобами альтернативної комунікації з дітьми із розладами спектру аутизму. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / За ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. С. 241-248.
36. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму: монографія. Київ : Фенікс, 2010. 368 с.
37. Скрипник Т., Скрипник Д. Особливості психічних процесів в аутичних дітей. *Дефектологія*. 2008. № 1. С. 19-22.
38. Спеціальна педагогіка: понятійно-термінологічний словник / за ред. академіка В. І. Бондаря. Луганськ: Альма-матер, 2003. 436 с.

39. Тарасун В. Асинхронічний психічний розвиток: діагностичні критерії, причини, основні концепції, методи навчання. *Дефектологія*. 2003. № 2. С. 12–16, № 3. С.13–17.
40. Тарасун В. В. Аутологія : монографія. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ : Леся, 2014. 579 с.
41. Тарасун В. В. Етапи формування когнітивних стратегій поведінки у дітей з аутизмом (програмування, контролю, обробки інформації). *Дефектологія*. 2005. № 1. С. 8–15.
42. Тарасун В. В., Хворова Г. М. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом. Київ : Наук. світ, 2004. 100 с.
43. Тюптя О. Комунікативна компетентність особистості. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник. Київ: Контекст, 2000. С. 200–207..
44. Технології психічної інтеграції дітей з аутизмом: / За ред. В. Бондаря, В. Засенка, В. Тарасун І. *Формування передумов навчально-пізнавальної діяльності у дітей з аутизмом*. Київ:, 2006. 249 с.
45. Хаустов, А.В. Дослідження комунікативних навичок у дітей з синдромом раннього дитячого аутизму. *Дефектологія*. 2004. № 4. С.69-74.
46. Хворова Г. Особливості корекційно-розвивального навчання дітей із аутизмом. *Дефектологія*. 2005. № 2. С. 4-8.
47. Хворова Г. Технологія комплексної психолого-педагогічної корекції та розвитку аутичної дитини. *Дефектологія*. 2008. № 3. С. 20-27.
48. Шеремет М. К. Базима Н. В. Розвиток мовленнєвої активності дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку: навчально-методичний посібник. Київ : ДІА. 2017. 192 с.
49. Шеремет М. К. Конукова С. В. Особливості мовленнєвого розвитку дітей з РДА. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія : Соціально-педагогічна. 2010. Вип. 15. С. 102-106. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2010_15_26

50. Шеремет М. К., Шульженко Д. І. Логотерапевтична робота з аутичними дітьми. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Вип. 26. С. 275-281.

Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2014_26_59

51. Шульженко Д. І. Аутизм – не вирок. Львів: Кальварія, 2010. 224 с.

52. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей : монографія. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 385 с.